

ՀԱՅԿ ԱՍՏՏՐՅԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

ՄԵՅՐԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ *

Երևանի պետական համալսարան

XX դարի առաջին կեսի հայ փիլիսոփայության նշանավոր դեմքերից է փիլիսոփա, ազգային գործիչ, «Տարոնականություն» շարժման համահիմնադիր Հայկ Ասատրյանը (1900-1956), որը փիլիսոփայությունը գերազանցապես ծառայեցնում է իր ազգայնական գաղափարախոսության հիմնավորմանը: Հոդվածում առանձնացվում են Հ. Ասատրյանի գաղափարախոսության հիմքում ընկած տեսական-փիլիսոփայական հետևյալ դրույթները՝ ա) հայոց ազգի անցյալին, ներկային ու ապագային աղերսվող կենսական հարցերը՝ նա դիտարկում է ցեղագիտության պրիմորդիալիստական տեսության սոցիալ-կենսաբանական ուղղության ուսայնակով, բ) նա կենսաբանականացնում է նաև ճանաչողական գործընթացը՝ այն դիտելով որպես կենսաբանական երևույթ, միջավայրին հարմարվելու մեխանիզմ, իսկ ճշմարտությունը՝ որպես հաջողության հասնելու գործիք, գ) հակառակվելով էթնիկական հանրությունների պատմական զարգացման գիտական համարվող ըմբռնմանը՝ նա ստեղծում է ցեղի մասին առասպելական մի պատկերացում, որում ցեղն է համարվում «ազգութեան եւ ժողովրդի գոյութեան նախապատճառը եւ հիմքը», իսկ ցեղային բնության ձևավորման գործում բացարձակացնում է ոչ միայն ժառանգական տվյալները, այլև բնական միջավայրի դերը, դ) ընդունում է առասպելական «ազգային ոգու» գոյությունը, որը փոխանցվում է ժառանգաբար «արյան» միջոցով, և որի մեջ գործում է Աստծո կամքը, ե) պատմաիմաստասիրական նյութի հիման վրա վերլուծելով հայոց պատմական ընթացքը և հայոց հոգեբարոյական նկարագիրը՝ նա հայոց ճախողումների և ողբերգությունների հիմնական պատճառ է համարում սուբյեկտիվ գործոնները: Ստեղծված ծանր իրավիճակից դուրս գալու համար Ասատրյանը առաջարկում է ազգայնական գաղափարախոսության միջոցով սրբագրել ինքնութենական թերիները և վերափոխել ազգի «վատասերված» բնությունը: Եթե վերանանք Հ. Ասատրյանի ցե-

* **Մեյրան Զաքարյան** – փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության, տեսության և տրամաբանության ամբիոնի վարիչ

Сейран Закарян – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой истории, теории философии и логики ЕГУ

Seyran Zakaryan – Sc. D. in Philosophy, Professor, Head of YSU Chair of History, Theory of Philosophy and Logic

Էլ. փոստ՝ szakaryan@ysu.am, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3743-0381>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 05.03.2024

Գրախոսվել է՝ 02.04.2024

Հաստատվել է՝ 12.07.2024

© The Author(s) 2024

դի, ոգու մասին ժամանակավրեպ ու առասպելախառն պատկերացումներից, կարող ենք ասել, որ այսօր էլ արդիական են մնում նրա բազում գաղափարներ և հետևյալ հորդորը. արդի մարտահրավերներին դիմակայելու, դժվարությունները հաղթահարելու և հայկականությունը պահպանելու համար հարկավոր է համախմբվել համազգային նպատակի շուրջը և հենվել ազգային արժեքների վրա:

Բանալի բառեր – *Հայկ Ասատրյան, Գարեգին Նժդեհ, ցեղակրոնություն, տարոնականություն, փիլիսոփայություն, ազգայնական գաղափարախոսություն, էթնիկական հանրություններ, ազգային ոգի, ազգային ինքնություն*

XX դարի առաջին կեսի հայ փիլիսոփայության նշանավոր դեմքերից է փիլիսոփա, ազգային գործիչ, «Տարոնականություն» շարժման համահիմնադիր **Հայկ Ասատրյանը**: Հ. Ասատրյանը փիլիսոփայության դոկտոր էր (նրա դոկտորական թեզը վերաբերում էր Հեգելի փիլիսոփայությանը), բայց նա չի գրել զուտ փիլիսոփայական երկեր, այլ ավելի շուտ փիլիսոփայությունը ծառայեցրել է իր ազգայնական գաղափարախոսության հիմնավորմանը: Ինչպես Գարեգին Նժդեհի, այնպես էլ Հ. Ասատրյանի փիլիսոփայական մտածումների կիզակետում Հայրենիքին, հայոց ազգի անցյալին, ներկային ու ապագային, հայոց ինքնությանն աղերսվող կենսական հարցերն են, որոնք նա հիմնականում դիտարկում է ցեղագիտության պրիմորդիալիստական կամ էությունապաշտական (էսենցիալիստական) տեսության սոցիալ-կենսաբանական ուղղության ուսանյակով: Այդ տեսությունը¹ մարդկանց կենսաբանական (ժառանգական) տվյալների առանձնահատկություններով փորձում է բացատրել էթնիկական

¹ Ժամանակակից գիտությունը (գիտնականների մեծ մասը) մերժում է ցեղի, տեսակի, ռասայի մասին նման տեսությունները, քանի որ, **նախ** գիտական տվյալները հերքում են գտարյուն ռասայի գոյության հնարավորությունը, **երկրորդ** ընդունվում է, որ մարդը ոչ այնքան կենսաբանական, որքան պատմամշակութային էակ է, և որ **մարդու կենսաբանության մեջ չկա որևէ բան, որը մարդուն կդարձնի մարդ: Երրորդ**, բոլոր մարդիկ պատկանում են Homo Sapiens տեսակին, իսկ ազգերի միջև տարբերությունները պայմանավորված են ո՛չ միայն և ո՛չ այնքան կենսաբանական, այլև որքան տնտեսական, սոցիալական, կրոնական, քաղաքական, մշակութային և այլ գործոններով: **Չորրորդ** դրանք հիմք են ստեղծում ռասայական խտրականությունը քարոզող զանազան ուսմունքների՝ ռասիզմի, ֆաշիզմի առաջացման համար: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ռասայական տեսությունները թե՛ գիտնականների մեծ մասի և թե՛ միջազգային կառույցների կողմից դատապարտվել է: 1950 թ. ՄԱԿ-ի կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպության (ՅՈՒՆԵՍԿՕ) «Ռասայի հարցի» («The Race question») մասին հայտարարության մեջ նշվում է, որ պետք է տարբերել կենսաբանական ռասան և «ռասայի» մասին առասպելը. «ռասան» ոչ այնքան կենսաբանական երևույթ է, որքան **սոցիալական առասպել**: Իսկ 1978 թ. ռասայի և ռասայական նախապաշարմունքի մասին հայտարարության մեջ նշվում է. «Բոլոր մարդիկ պատկանում են մեկ տեսակի և սերունդ են մեկ ընդհանուր ցեղից: Նրանք ծնվում են արժանապատվությամբ և իրավունքներով, և բոլորը կազմում են մարդկության անբաժանելի մասը» («Декларация о расе и расовых предрассудках». Принята Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и культуры на ее двадцатой сессии 27 ноября 1978 года), https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/racism.shtml

հանրայինների միջև գոյություն ունեցող վարքագծի և մտածելակերպի տարբերությունները, ցեղի մասին մերձգիտական (առասպելական) պատկերացման հիման վրա՝ ներկայացնում էթնիկական հանրայինների (ցեղ, ազգ, ժողովուրդ) հոգեբարոյական նկարագրերի և պատմական ընթացքի առանձնահատկությունները: Ըստ Ն. Ասատրյանի՝ ցեղերն իրարից տարբերվում են իրենց կենսաբանական-մարդաբանական հատկություններով՝ կազմվածքով, արյամբ, ոգով, մտածելակերպով, ինչի հետևանքով «ցեղաբանական տարբերությունները պատճառում են հոգեբանական խորթություն, իսկ վերջինս՝ արժեքմոտմաների հականարտություն»²: Ավելին, հետևելով էվոյուցիոնիստական իմացաբանությանը, ի մասնավորի Ֆ. Նիցշեի «կյանքի փիլիսոփայության» և Ու. Ջեմսի պրագմատիզմի տեսությանը, Ն. Ասատրյանը կենսաբանականացնում է նաև ճանաչողությունը՝ այն մեկնաբանելով որպես շրջակա միջավայրին հարմարվելու կենսաբանական գործառույթ, իսկ ճշմարտությունը դիտում է որպես հաջողության հասնելու գործիք: Ըստ Նիցշեի, գրում է նա, ճշմարտությունը մի տեսակ մոլորություն է, առանց որի, սակայն, մարդը չի կարող «կենսաբանօրէն նպատակայարմար» մի քայլ անել: Պաշտպանելով ճշմարտության սուբյեկտիվիստական տեսությունը՝ նա ճշմարտությունը համարում է մտակառուցման արգասիք, սուբյեկտի էության, «ներհոգեւոր ոգորումների, դեգերումների, գործունեութեան» դրսևորում. «Մենք ենք ստեղծում, կառուցում մեր ճշմարտությունները, ապա դրանք դարձնում մեր գլխին պատուհաս կամ օրհնաբեր նաճումների միջոց» (էջ 18): Ճշմարտությունը մտքի և կամքի փոխկապակցված ու համատեղ գործունեության արգասիք է, որում միտքը պայմանավորում է ճշմարտության ձևական, իսկ կամքը՝ բովանդակային կողմը: Արդյունավետ կամ «ամբողջական» են այն ճշմարտությունները, որոնց բանաձևումների հիմքում ընկած են «ճշմարտագործ ենթակայի բանական իրատունքներն եւ կենսաբանական շահերը» (էջ 18): Այս իմաստով ճշմարտությունները միշտ էլ ունենում են օգտապաշտական բնույթ, որովհետև դրանց գործնական արժեքը չափորոշվում է այն բանով, թե ինչքան և ինչպե՛ս են ծառայում անհատի կենսաբանական նպատակներին. «Արժեքատր է ամէ՛ն ճշմարտութիւն, որ կենսաբանօրէն նպատակայարմար է: Անարժեք եւ անիմաստ է ամէ՛ն ճշմարտութիւն, որ կենսաբանօրէն նպատակայարմար չէ» (էջ 19): Ըստ այդմ, մարդիկ, ցեղերն ու ազգերը ապրում են իրենց «կառուցած ճշմարտութեանց ոյժով» և մեռնում «սրանց անուժական, անգործնական նկարագրի հետևանքով»: Անշուշտ, մարդկային ճանաչողությունը կատարում է հարմարվողական գործառույթ ինչպես բնական, այնպես էլ սոցիալական աշխարհի նկատմամբ, սակայն իմացությունը միայն կենսաբանական երևույթ չէ, այլև սոցիալական, և այն կոչված է բավարարելու մարդու ճանաչողական պահանջմունքը: Իմացության միջոցով մարդիկ ոչ այնքան հարմարվում են միջավայրին, որքան փոխում են

² Ն. Ասատրյան, Հատընտիր, Եր., 2004, էջ 74 (այսուհետև այս գրքից մեջբերումների հղումների էջերը կտրվեն տեքստում):

այն՝ հարմարեցնելով իրենց կարիքներին ու պահանջներին: Ի դեպ, այս միտքը պաշտպանում է նաև Հ. Ասատրյանը՝ կարծելով, որ մարդիկ (ցեղերը) ոչ միայն հարմարվում են բնական պայմաններին, այլև իրենց մշակութաստեղծ գործունեությամբ դրանք հարմարեցնում են իրենց կենսական պահանջունքներին: Ավելին, ժամանակի հոլովություն գոյատևում են այն ժողովուրդները, որոնք «ցեղորեն օժտված են միջավայրը իրենց պատշաճեցնելու եւ նրան յարմարվելու ընդունակութեամբ»: Օրինակ՝ ըստ նրա՝ հայերը կարողացան աշխարհաքաղաքացիական բովանդակություն ունեցող քրիստոնեական կրոնը «ազգայնացնել», ինչի հետևանքով քրիստոնեությունը ձուլվեց հայ ազգային «տառապապաշտ» ոգուն, և հոգեբանական յուրահատուկ համադրումով ի հայտ եկավ քրիստոնյա մարդու մի տիպար՝ «հայ քրիստոնյան»: Այնուհանդերձ, մշակութային այդ «հարմարեցումը» նա կապում է ցեղի կենսաբանական հատկությունների հետ՝ կարծելով, որ մշակութային ձևերը չեն փոխում ժառանգաբար տրվածը: Մինչդեռ, **նախ**՝ մշակույթը վերկենսաբանական երևույթ է, իսկ կենսաբանականն ընդամենը նախադրյալ է, **երկրորդ**՝ ազգը (ժողովուրդը) ազգ է դառնում ոչ թե իր կենսաբանական հատկությունների շնորհիվ, այլ երբ կարողանում է էթնիկական-ազգագրական մշակույթի բազմազանության վրա բարձրացնել մշակույթի վերին՝ արդեն ընդհանրական շերտի՝ գրական լեզվի, գրի ու գրչության, գրատպության, արվեստի ու գրականության, փիլիսոփայության, գիտության, կրթական համակարգի, շինարարական արվեստի ու ճարտարապետության, այդ թվում հասարակական-պետական կյանքի կազմակերպման ընդհանրական իրավաքաղաքական ձևերը³:

Հ. Ասատրյանի «կառուցարկած» ճշմարտությունը խարսխվում է հայոց օրհասական վիճակը բնութագրող «տխուր» փաստերի վրա, և նպատակ ունի ցուցանելու այդ իրավիճակից դուրս գալու ճանապարհը: Ըստ նրա՝ ցեղապանված, հայրենագրկված ու աշխարհով մեկ սփռված հայոց ազգը կանգնած է նոր մարտահրավերների առջև, որոնցից առաջնահերթը ազգային ինքնությունն ու մշակութային ինքնատիպ դիմագիծը կորցնելու, ուժանալու, որպես տեսակ վերանալու վտանգն է: Ողբերգականը ոչ այնքան այն է, որ հայ ազգի վիճակը ողբերգական է (ունենք **«թափառական ժողովուրդ եւ քաղաքականապես յոշոտած հայրենիք»**), որքան այն, որ նա չի փնտրում ուղիներ այդ վիճակից դուրս գալու համար, չունի ինքնակազմակերպման ու վերանվաճողական համազգային ճիգ: Ավելին՝ **«Ուրիշ ժողովուրդներ ոտքի են ելնում վտանգից առաջ, մենք՝ մրավում ենք աղէտից յետոյ էլ»** (էջ 13): Որո՞նք են այս տարօրինակ ու անհասկանալի իրավիճակի պատճառները: Հ. Ասատրյանի համոզմամբ՝ պատճառները հիմնականում ենթակայական (սուբյեկտիվ) են՝ պայմանավորված այն բանով, որ՝ ա) հայ մտավորականությունը հոգևոր ծուլության կամ

³ Տե՛ս Հ. Ա. Գևորգյան, Փիլիսոփայություն. Պատմություն. Մշակույթ, Եր., 2005, էջ 510-511:

մտավոր մակերեսության պատճառով «**ո՛չ ցեղի ամոթանքն ապրելու առաքինությունն ունի**», ո՛չ «ինքնափրկութեան հավատ», ո՛չ էլ ինքնաճանաչողական խոկում: Իսկ ընդհանրապես մեր բոլոր գաղափարական խարխափանքները, քաղաքական սխալները, կազմակերպական թերիները պայմանավորված են այն բանով, որ մենք չունենք **«հայկականօրէն հիմնաւորւած աշխարհայեցողութիւն»**, անցյալ ու ներկա իրականության մասին համակարգված, պատճառագիտորեն հիմնավորված հայեցակարգ: Իսկ այն մշակելու համար հարկավոր է առնվազն անել հետևյալ քայլերը՝ ա) համակարգել հայ մտածման ու իմաստասիրման արդյունքները, այսինքն՝ ցուցահանել հայ փիլիսոփայության գծերը, ուսումնասիրել ներկայի հայի հոգևոր խմորումները, վերլուծել հայոց մեջ տարածված հոսանքների գաղափարական դրույթները, բ) լույս սփռել հայոց հոգեբանական առանձնահատկությունների վրա, միջոցներ առաջարկել մեր հոգեբանական թերիները սրբագրելու, հոգեբանորեն կազմակերպել ազգի ինքնապաշտպանության և վերափոխման գործը, գ) մշակել հայոց պատմության փիլիսոփայությունը, ուսումնասիրել մեր պատմական կյանքի միջավայրը՝ Հայկական բարձրավանդակը, ցույց տալ դրա ազդեցությունը հայոց հոգեգծերի ձևավորման գործում, դ) հետազոտել հայոց պատմական կյանքի օրինաչափությունները, հայոց ողբերգությունների, այդ թվում ցեղասպանության արտաքին ու ներքին պատճառները, արժեքավորել հնագույն և նորագույն «յեղափոխութիւնները», մատնանշել մեր քաղաքական-հասարակական վերածնության և հոգեկործանման ուղիներն ու կարելիությունները:

Հ. Ասատրյանը **«հայկականօրէն հիմնաւորւած աշխարհայեցողութեան»** իր տեսլականի հիմքում դնում է նախաձին առաքինություններով ու արտակարգ հատկություններով օժտված ցեղի մասին միֆը՝ **ցեղակրոնությունը** (որն ավելի ուշ վերանվանվում է տարոնականություն⁴)՝ որպես բնագանգական և կենսաբանական բովանդակությամբ հազեցած տեսություն: Ցեղակրոնության բնագանցությունը ենթադրում է գոյի խորհուրդի, «գոյութեան հանելուկի», տիեզերաբանական ուժերի ու երևույթների (Բացարձակ, Ոգի, ճակատագիր, պատճառ, հետևանք, պատահականություն, արկած և այլն), մարդկային կեցության առեղծվածի վերծանում և մարդու մեջ բանականի ու անբանականի, գիտակցականի ու անգիտակցականի, կամքի ու էության, մտքի ու զգացմունքի, ճշմարտության ու մոլորության հարաբերության պարզաբանում: Բնագանցությունը, գրում է նա, որը տարբեր տեսությունների միջոցով փորձում է հասկանալ Ես-ի և բնության, ոգու և նյութի, կյանքի և առարկայի իմաստը, առայժմ հանգել է այն մտքին, որ դրանց միջև եղած «կապն ու անկապը» շատ ավելի խորհրդավոր է, քան կարող է ըմբռնել մարդկային ողջախոհությունը, կամ քան կարող են սահմանել «ճշգրիտ գիտութիւնները»: Ըստ Հ. Ասատրյանի՝ գո-

⁴ Անվանափոխության պատճառների մասին տե՛ս Մ. Լալայան, Տարոնական շարժումը. Հայկ Ասատրյան, Եր., 2002; **Խույնի**՝ Ցեղակրոն և տարոնական շարժումները, Եր., 2011:

յություն ունի Բացարձակը (Աստված), որի կամքը պատճառ է արարչագործության, և առանց որի հնարավոր չէ պատկերացնել գոյի ընթացքը և մարդու գոյության իմաստը: Մարդն անիմանալի ձևով զոդված է Բացարձակին, հետևաբար պետք է լինի Նրա կամքի արտահայտիչը, պետք է ձև տա իր մեջ ապրող հավիտենականությանը և մասնակից լինի արարչագործությանը: **«Մարդն իր համար ճակատագրական մի անասուն է, կենդանական մի անցում, և նրա գոյութիւնը արժէք է ստանում միմիայն աստուածայինի հետ հաղորդակից դառնալու տենչով»** (Էջ 53): Իսկ հավերժականը տեսակն է՝ ցեղայինը, որն անհատականացվում է յուրաքանչյուր մարդու մեջ: Անհատները հաղորդակցվում են հավիտենականի հետ՝ Աստծո կամք արարված իր տեսակը հավերժացնելու նպատակով: Պատմության ընթացքում հաղթում են այն տեսակները, որոնք առաջնորդվում են Աստծո կամքով: Յեղը Աստծո և մարդու միջև եղած կամուրջն է: Յեղին վերագրվում է ճակատագրական դեր, քանի որ ցեղը միայն կարող է փոխել պատմության ընթացքը: Ի դեպ, ցեղն աստվածածին է, սակայն ո՛չ թե Աստծուց կանխորոշված է մնալու հավերժ, այլ կարող է վերանալ՝ կախված գոյության կովում նրա կենսունակությունից և Աստծո հետ հաղորդության կերպից: Բացի դրանից, ցեղային բնատուր հատկությունները թեև անփոփոխ են, սակայն ժամանակի ընթացքում տարբեր պատճառներով կարող են այլասերվել, կորցնել իրենց ցեղային դրոշմը: Նման բացատրությունը հակասում է Հ. Ասատրյանի ամեն ինչի «կենսաբանական արմատի» կամ «գենետիկական ժառանգականության» մասին մտքերին: Եթե ցեղային հատկանիշները անփոփոխ են, և դրանք անփոփոխ ձևով փոխանցվում են անհատներին (այսինքն՝ ցեղի բոլոր ներկայացուցիչները պետք է ունենան նույն մտածելակերպը և գործելակերպը), ապա, նախ, ինչպե՞ս է տեղի ունենում անհատականացումը և առհասարակ փոփոխությունը, որը ենթադրում է նաև շեղում, երկրորդ, ինչո՞ւ պետք է «լավ» ցեղերը այնպես վատասերվեն, որ ցեղայինից գրեթե բան չմնա: Օրինակ, ըստ Հ. Ասատրյանի՝ հայը լավ ցեղ է, բայց վատ ժողովուրդ, որովհետև չի կարողացել իրեն հարմարեցնել Հայկական բարձրավանդակի առավելությունները, չի կարողացել պահպանել իր ցեղային հատկությունները և այլն: Այդ դեպքում ո՞ւր մնացին հայի կենսաբանական արտակարգ հատկությունները. ուրեմն՝ կա՛մ դրանք առասպելական ինքնավերագրումներ են, անպատմական անցյալի կամ «բնագանցական» հայի իդեալականացված հատկություններ, կա՛մ էլ հայի ցեղային վատասերման ու պատմական ձախողումների պատճառը ոչ թե կենսաբանական-ժառանգական հատկություններն են, այլ վերկենսաբանական բազմաթիվ գործոններ և առաջին հերթին փոփոխվող սոցիոմշակութային և ռազմաքաղաքական պայմաններում համարժեք ձևերով հարմարվելու անկարողությունը և քաղաքական առումով ինքնակազմակերպական մշակույթի գրեթե բացակայությունը:

Իսկ ցեղակրոնության կենսաբանական ըմբռնումը ենթադրում է ցեղի ա-

ռաջացման, ցեղի բնության, դրա առանձնահատկությունների, Աստծո ու ցեղի, անհատի ու ցեղի, բնական միջավայրի և ցեղի բնության, ժառանգականության և մշակույթի փոխհարաբերության հարցերի պարզաբանում: Հ. Ասատրյանը, հետևելով գերմանացի մարդաբան Օ. Ֆիշերի տեսությանը, տարբերակում է **ցեղ, ազգ և ժողովուրդ** հասկացությունները՝ կարծելով, որ ազգի և ժողովրդի ճակատագիրն «ամենաուժեղ եւ ամենավճռական» կերպով գտնվում է իրենց ցեղային բնության ազդեցության տակ. **«Յեղը կենսաբանական ըմբռնում է, ազգութիւնը՝ պատմական, ժողովուրդը՝ ընկերային: Որով ցեղն է ազգութեան եւ ժողովրդի գոյութեան նախապատճառը եւ հիմքը: Յեղը ուժածին գործօն է, ազգութիւնը եւ ժողովուրդը՝ նրա արդիւնքները»** (էջ 27): Ինչպես Նժդեհը, այնպես էլ Հ. Ասատրյանը գիտականորեն չեն սահմանում ցեղը, ուստի անհասկանալի է մնում, թե ի՞նչ է ցեղը՝ էթնիկական հանրո՞ւյթ, որից ձևավորվում է ազգը, երբ միավորվում են մի քանի ցեղեր (այդ դեպքում պարզ չէ, թե ցեղակրոնությունում ո՞ր ցեղի պաշտամունքի մասին է խոսքը), թե՞ ցեղը դիտվում է որպես արդեն ձևավորված ազգին բնորոշ բնատուր (կենսաբանական) հատկությունների ամբողջություն, առասպելական-իդեալական մի գոյացություն, որն իբր մարմնավորում է գուտ ցեղայինը: Թերևս վերջինը, բայց Հ. Ասատրյանը նաև ընդունում է ցեղաբանական գրականության մեջ տարածված այն ըմբռնումը, ըստ որի՝ ցեղը ժառանգական ընդհանուր ստացվածքով օժտված մարդկային մի խմբակցություն է: Ժառանգականությունը կենսաբանական գորութենականությամբ պայմանավորված այն օրենքն է, որով տեսակները սերնդագործման միջոցով ձգտում են հավիտենականացնել իրենց գոյությունը: Յեղը բնության պահպանման գորություն է, խառնվածք, նկարագիր, ոգի և արյուն, կամք և բանականություն: Ցեղի բնության պահպանումը հնարավոր է դառնում անհատների միջոցով, որոնք կրում են տվյալ ցեղը հատկորոշող մարմնական և հոգեկան բնածին գծերը: Յեղը գոյության մարգում կենսաբանորեն նպատակահարմարը ստեղծելու և խնամելու գորույթ է, ինչի պատճառով պատմության մարգում ցեղը դառնում է ժողովուրդների գոյության պայքարի առաջնորդն ու զենքը. **«Ազգերի պատմութիւնը գրում է ցեղի արիւնով եւ ոգու տանջանքով, բայց ո՛չ ժողովրդի քրտինքով եւ հացի ժխտով»** (էջ 113): Տիեզերքը հասկացվում և հաղթահարվում է «յաւիտենազգաց ոգու» գործունեությամբ: Ի հավելումն ցեղի մասին կենսաբանական-առասպելական ըմբռնմանը՝ Հ. Ասատրյանը պնդում է, որ ցեղը և Հայրենիքն անբանական (իրոացիոնալ) ուժեր են և գտնվում են հոգեկանի անգիտակցական կամ ենթազգիտակցական շերտում, որը տարբերվում է գիտակցականից այն բանով, որ ոչ թե իմացաբանական, այլ կենսաբանական երևույթ է, ոչ թե մտքի ընդունակություն է, այլ արյան: Անգիտակցականն ազգակից է բնությանը և ըստ էության բնատարերքի շարունակությունն է կենսաբանական էակների մեջ: Այս հարցում Հ. Ասատրյանը հետևում է գերմանական մերձփիլիսոփայական

շրջանակներում տարածված այն տեսությանը, ըստ որի՝ գոյություն ունի «ազգային ոգի» (*Volksgeist*)՝ իռացիոնալ, գերբնական մի սկզբունք, որը մարմնավորված է ազգի ներկայացուցիչների մեջ, և որի ինքնատիպությունն արտահայտվում է «արյան» և ռասայի միջոցով: Այս իմաստով խորհրդագագացական (միստիկական) «ազգային ոգին» փոխանցվում է ժառանգաբար «արյան» միջոցով, իսկ ազգը հասկացվում է որպես ընդհանուր նախնիներից սերված համայնք՝ միահյուսված ազգակցական-արյունակցական կապերով:

Հայ մտածողի կարծիքով՝ ցեղերի ձուլումից ստեղծվում է ազգությունը, որը, ընկերային հավաքականություն դառնալով, վերածվում է ժողովրդի: Ցեղը՝ որպես կենսաբանական երևույթ, միաձույլ է, իսկ ազգը և ժողովուրդը որպես պատմական և ընկերային երևույթներ, բաժանվում են շերտերի դասերի, դասակարգերի: Ուստի նա հորդորում է հրաժարվել այդ սոցիալական բաժանումներից. «Մի՛ ըսեր «հայ աշխատավորություն», «հայ քաղքենիություն», «հայ ավատատեր», «հայ կղեր», ազգը մի՛ պատկերեր ներքուստ պառակտված, այլ ըսե՛ «հավիտենական հայկականութիւն», «հայութիւն»» (էջ 94): Մինչդեռ ցանկացած քիչ թե՛ շատ զարգացած հասարակություն անկարելի է պատկերացնել առանց սոցիալական բաժանումների՝ շերտերի, դասերի և սոցիալական այլ խմբերի: Չնայած իր հորդորին՝ այնուամենայնիվ Նժդեհի նման Հ. Ասատրյանը հայությունը բաժանում է երեք շերտի՝ ա) ցեղայինը մարմնավորող ընտրանի, բ) ցեղայինին մասամբ հաղորդ ժողովուրդ և գ) ցեղայինին առհասարակ անհաղորդ ամբոխ: Ազգայինի նկատմամբ տարբերակված մոտեցումը միանգամայն բնական երևույթ է, որի անտեսման դեպքում ուռճացվում է ազգայինի նշանակությունը, ավելին՝ ազգայինը (նույնականացումը) ընդունվում է որպես մարդկանց բաժանման հիմք, և սոցիալականի ամբողջ բովանդակությունը հանգեցվում է դրա մի մասին՝ ազգայինին, ինչը դառնում է թյուրըմբռնումների պատճառ: Հարկ է նշել, որ ցեղի, ազգի և ժողովրդի վերաբերյալ ասատրյանական դատողությունները նույնպես չեն համընկնում այսօրվա այն գիտական պատկերացմանը, ըստ որի՝ ազգը էթնիկական հանրույթների զարգացած ձևն է, ավելի շուտ՝ քաղաքական (պետականություն ունեցող) հանրույթ, իսկ ցեղը ընդամենը ազգի զարգացման նախնական փուլերից է: Բացի դրանից, եթե ցեղերի միաձուլումից առաջանում է ազգը որպես էթնիկական նոր հանրույթ, որն իր կենսագործունեության ընթացքում ձեռք է բերում արդեն ազգային հատկանիշներ, ապա ի՞նչ իմաստ ունի խոսելու այլևս գոյություն չունեցող ցեղի մասին:

Հ. Ասատրյանն աշխարհագրական դետերմինիզմի ոգով պնդում է, որ ցեղային բնության ձևավորումը մեծապես կախված է բնական միջավայրից՝ երկ-

րաբանական կազմից, աշխարհագրական դիրքից, կլիմայական պայմաններից, կենդանական և բուսական աշխարհի առանձնահատկություններից⁵: Օրինակ՝ Հայկական բարձրավանդակի՝ հայոց ազգի ծննդյան միջավայրի բնորոշ գիծը հրաբխականությունն է, որը խառնել է երկրաբանական բոլոր շերտերը և իր ազդեցությունը թողել հայոց խառնվածքի ձևավորման վրա (հայոց պատերազմի աստված Վահագնի ծնունդը հիշեցնում է Հայոց աշխարհի երկրաբանական ծնունդը): Այդ ազդեցության դրոշմն են՝ ա) հայր նախ և առաջ ոգու մարդ է՝ օժտված կենսաբանական գերաստիճան դինամիկայով, զգացական-իմացական էակ, որի մեջ «**յայտնութեան ոյժը գործում է զգացումների տարերային պոթելումով**», բ) ցեղատիպ հայի մարմնակերպությունը կրում է իր երկրի բարձրավանդակային բնության կնիքը. նա լեռնահովտական մարդ է և իր «արեան շաղախը եւ ոգու բնագծումը» ստացել է Հայկական բարձրավանդակում, հետևաբար ունի **լինելիական** նկարագիր⁶: Իսկ լինելիական հայը «յաւիտենատենչ մարդն է, յաւիտենական հայը», որի հոգում եռում է «գալիքի խորհուրդը», գ) հայի ոգում իդեալիստական և խորհրդապաշտական, բանապաշտական ու զգայապաշտական գծերն այնպես են խառնվել իրար, ինչպես հայոց աշխարհի հովիտները, լեռները և կիրճերը: Ընդ որում, դրանք դեռ խառն են, այսինքն՝ դեռ չկա ներքուստ ամբողջացած հայը, հայը դեռ լինելիական է, նրանում դեռ ընթանում է հակադիր ոգիների պայքարը: Ցեղը ձևավորվում ու կայանում է որոշակի բնական միջավայրում, սակայն ցեղի հանճարն այն չէ, որ հարմարվի միջավայրի բնական պայմաններին, այլ որ այդ պայմանները «պատշաճեցնի իր գոյութեան», իր հոգեկերտվածքին համապատասխան կերտի իր Հայրենիքը: Իսկապես, զգալի է բնական միջավայրի ազդեցությունը ցեղային բնության ձևավորման վրա (քանի ցեղի գոյության ժամանակներում անմիջական էր բնություն-մարդ հարաբերությունը), սակայն նույնը չենք կարող ասել արդեն ազգի պարագային, որի «բնության» կայացման գործում ավելի մեծ դեր են խաղացել քաղաքակրթական ու սոցիալ-մշակութային գործոնները:

⁵ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Ա. Ա. Մարգսեան**, Աշխարհիմաստությունն իբրև հայոց ինքնութեան ուսումնասիրման եւ կառուցարկման գործօն (Հայկ Ասատրեանի օրինակով), «Էջմիածին», 2018, թիվ է, էջ 121-135:

⁶ Այս կապակցությամբ Հ. Ասատրյանը, համեմատելով գերմանացիների և հայերի հոգեգծերը, տեսնում է մի շարք ընդհանրություններ (որոնք խորթ են թուրքերին): Հավանաբար նա անտեղյակ էր, որ իր ժամանակին արյունաբերու Աբդուլ Համիդը նույնպես հոգեհարազատ գծեր էր տեսնում գերմանացիների և թուրքերի նկարագրերի միջև. «Յաճախ մեզ անուանում են Արեւելքի գերմանացիներ, - գրում է սուլթանը, - ինչպես որ ասում են, թէ յոյները Արեւելքի ֆրանսիացիներն են: Ճիշդ է, մենք բնաորությամբ շատ նման գծեր ունենք գերմանացիների հետ: Մենք երկուսս էլ բաւականաչափ ծանրաշարժ ենք եւ երկար ժամանակ է հարկաւոր մեզ տաքացնելու համար: Համբերութեամբ մենք թոյլ ենք տալիս մեզ տանջել, սակայն դրանից մեր հարուածի թափը միայն աւելի է ուժեղանում: ...Քաջութիւնն ու պատուասիրութիւնը, ասպետական բնագոյներն ու հիւրասիրութիւնը միաժամանակ թէ՛ գերմանացիների եւ թէ՛ թուրքերի առաքինութիւնն են կազմում» («**Թուրքերը թուրքերի մասին**» /կազմող Ս. Հ. Պետոյան, Եր., 2011, էջ 183):

Հ. Ասատրյանի փիլիսոփայական դատողություններն անմիջականորեն առնչվում են հայոց հոգեբարոյական նկարագրի և ինքնության վերաբերյալ նրա մտածումներին, որոնք աչքի են ընկնում դիպուկ բնորոշումներով և խորիմաստ բանաձևումներով: Նժդեհի նման նա նույնպես պատմափմաստասիրական վերլուծությունների հիման վրա փորձում է թվարկել հայոց ազգի նկարագրի առավելություններն ու թերությունները, ցույց տալ հայոց ինքնութենական այն գծերը, որոնք բացասական ազդեցություն են թողել մեր պատմական ընթացքի վրա, դարձել մեր աղետների ներքին պատճառները: Հայր, գրում է նա, թերևս նկատի ունենալով «բնագանցական» հային, մտածումով, հղացումով, լեզվով ու ռազմական կորովով արիացի է, իսկ աշխարհապրումով՝ ալպիական. «Այդ պատճառով անհունօրէն խոր է նրանց նուիրումի զգացումը, զօրաւոր՝ տոկալու կամքը, անխախտ՝ համոզումը, իմաստալից՝ ստեղծագործական երկունքը, խիզախ՝ մարտական ոգին եւ խանդալից՝ հայրենասիրությունը» (էջ 408): Սակայն ժամանակի ընթացքում խաթարվել է հայի ազգային ոգին, վատասերվել նրա բնատուր հատկությունները, ինչի հետևանքով նրա կյանքը վերածվել է ողբերգությունների անվերջանալի շղթայի: Հ. Ասատրյանը նախ շեշտում է այն միտքը, որ հայը չկարողացավ օգտվել իր բնօրրանի առավելություններից, որովհետև չկարողացավ բնական իրողություններն ու պատմական անցքերը «պատշաճեցնել իր կենսական շահերին»: Այդ պատճառով նա չկարողացավ դրսևորել նաև իր «մշակութային ողջ կորովը»: Հայը չկարողացավ օգտվել ոչ միայն Հայկական բարձրավանդակի առավելություններից, այլև գաղափարական այնպիսի ուժից (որի համար շատ արյուն թափեց), ինչպիսին քրիստոնեությունն է: Հայոց ողբերգության մյուս պատճառն այն է, որ հայը գերագանցապես ներկայապաշտ է և իրապաշտ, այսինքն՝ կարճատեսի պես ներկայից անդին ոչինչ չի տեսնում՝ ո՛չ անցյալը և ո՛չ էլ ապագան, այլ «գտնում է ներկայի կոպիտ փաստերի ազդեցության տակ»: Հայոց ողբերգությունների մյուս պատճառը հայոց նկարագրի դուալիստական բնույթն է՝ հայի մեջ հակադիր ուժերի և հակումների, հակադիր դիրքորոշումների առկայությունը: Հայը արևապաշտ է, բայց քնամուլ է, իդեալիստ է, բայց դրամապաշտ, հայրենասեր է, բայց անձնապաշտ, իմացական է, բայց ոչ կռահող, խելք ունի, բայց ո՛չ երևակայություն, գիտապաշտ է, բայց ծուլանում է դրանից օգտվել, գոռոզ է, բայց հարմարվում է նվաստացմանը, քաջ է, բայց խորտակումի զգացում չունի, խիստ է, բայց անկարգապահ, երազատես է, բայց ներկայի գերին, ունի ուժի պաշտամունք, բայց ո՛չ հզորության կամք, արդարամիտ է, բայց ո՛չ ճշմարտասեր, ցեղ է, բայց գերադասում է ժողովրդի բարոյականը, իրեն համարում է ազգայնական, բայց ապրում է աշխարհաքաղաքացու սկզբունքներով: Առհասարակ հայությունը զուրկ է քաղաքական նպատակի և գաղափարական համոզմունքների կայունությունից: Միննույն անձը մեկ երեսով ներկայանում է որպես ցեղապաշտ, մյուսով՝ ընկերավար, մեկով՝ իդեալիստ, մյուսով՝ մատերիալիստ. «Բարոյական անկայունութիւնը կը ստեղծէ մտածումի ցրածութիւն,

երկրորդը՝ նպատակի անորոշություն, իսկ վերջինը՝ ճիգի, գործունեության աննպատակություն» (էջ 91): Եթե հայի «շուռ տված», հակադրություններից տուչորվող էության մեջ գոյություն չունի ձևակերպված նպատակ, ապագայի տեսլական, ապա պատմության մեջ թե՛ անցյալում, թե՛ ներկայում և թե՛ ապագայում, «անդեկ ու անգաղափար» գանգվածը միշտ էլ մատնվելու է անհաջողության: Հայոց ձախողումների ընդհանրական պատճառներից է պատմական զգացումի, կազմակերպվելու մշակույթի և ապագայի մասին տեսլականի կամ նպատակի բացակայությունը: Եթե չկա նպատակի հատակություն, նշանակում է, որ պատահական հանգամանքները պետք է որոշեն ազգի ճակատագիրը: Հարկ է նշել, որ հայի էության վերոնշյալ երկատվածությունը բնավ էլ բարոյական առաջընթացի կամ հոգևոր թռիչքի, նորի ստեղծման աղբյուր չէ, որովհետև այդ հակադրություններից մեկը ըստ էության կեղծ ու ձևական է, ընդ որում, որպես կանոն, կեղծը (բացասականը) գերիշխում է ճշմարիտի (դրականի) նկատմամբ: Հ. Ասատրյանն էլ է նշում, որ հայը «**ընդունակ չէ ոգու երկու ուղղություններ կրել իր անձի մեջ**» (էջ 101): Անձնապաշտը, դրամապաշտը, ներկայապաշտը երբեք չեն կարող լինել իսկական հայրենասեր (վտանգի դեպքում նրանք կա՛մ դառնում են պարտվողական, կա՛մ էլ անմիջապես լքում են հայրենիքը), հպարտը կարող է հայտնվել նվաստացուցիչ վիճակում, բայց երբեք չի նվաստանա և չի կորցնի իր ազգային արժանապատվությունը, սեփական ազգի հոգևոր արժեքները՝ մշակույթը, լեզուն, կրոնը, ավանդույթները չգնահատողը և չպահպանողը չի կարող լինել ազգասեր և այլն:

Ըստ Հ. Ասատրյանի՝ հային բնորոշ է նաև խուսքի և գործի հակասությունը, հատվածականությունը, անպատասխանատվությունը, պարտվողականությունը, անինքնաճանաչողությունը, անկարգապահությունը, օտարահակությունը, օտարածին արժեքների գերադասումը ազգայինից, գիտականության (հոգեգիտության) ու բարոյական կորովի պակասը, նպատակի, իշխելու, ճշմարտությունը բացահայտելու կամքի բացակայությունը և այլն, որոնք տարբեր ձևերով և պատճառներով (ոչ միայն կենսաբանական) դրսևորվել են հայոց բազմադարյա պատմական կյանքի ընթացքում՝ լրացնելով հայոց ողբերգությունների ներքին պատճառների ցանկը: Չնայած այս թերիներին, որոնցից մի քանիսը վերածվել են «անհաղթահարելի չարիքների», այնուհանդերձ Հ. Ասատրյանը լավատես է, վստահ, որ ինչպես մարդն ունակ է ինքն իրեն հաղթահարելու, այնպես էլ ազգերը կարող են բուժել իրենց ներքին տկարությունները և հոգեհորոգման ու ինքնամաքման միջոցով հասնել իրենց նպատակին: Իբրև ոգեպաշտ փիլիսոփա, նա կարծում է, որ դրա համար հարկավոր են «ներցեղային սրբության փիլիսոփայություն» և ոգին վերանորոգելու ճիգ, որովհետև ոգու մեջ գործում է տիեզերաստեղծ ուժը՝ Աստծո կամքը, և առհասարակ՝ «ոգու ներգործությունն է իմաստաւորում բնութեան ամէն մի երեւոյթը և պատմութեան դէպքերը», որ առանց ոգու իմացության հնարավոր չէ հասկանալ պատմությունը: Միաժամանակ նա կարծում է, որ իր քարոզած

վարդապետությունը՝ տարոնականությունը, միայն ընտրյալների համար է, բարոյական նորոգումի ընդունակ այն մարդկանց համար, ովքեր «**սրտի կսկիծով**» ապրում են ներկան և «**հոգու աչքով տեսնում երջանիկ ապագան**», ովքեր ուզում են «**յեղաշրջել ճակատագիրը**»: Այլ խոսքով՝ պրիմորդիալիստ Հ. Ասատրյանը ակամա դառնում է կոնստրուկտիվիզմի կողմնակից այն իմաստով, որ ընդունում է մարդու ու ազգի բնության վերաշինության ու վերակառուցման գաղափարը: Բայց տվյալ դեպքում ծագում է այն հարցը, թե կարո՞ղ են այդ փոքրաթիվ ընտրյալները վերափոխել «ցեղային» հոգեգծերը կորցրած, միայն սեփական հոգսերով ապրող, անձնապաշտ, ներկայապաշտ, դրամապաշտ բազմաքանակ այն «ոչընտրյալներին», որոնք ոչ միայն չեն մտածում, այլև չեն ուզում մտածել վերանձնական նպատակի, ազգային արժեքների, ազգի և Հայրենիքի մասին: Պատմական և ներկա օրերի փորձը ցույց է տալիս, որ դա այնքան էլ դյուրին գործ չէ, եթե անգամ այդ ընտրյալներին օժտենք դուցազնական գծերով և հանձին նրանց տեսնենք Աստծո կամքը կատարողների: Ավելին, եթե նկատի ունենանք իրավական պետության գոյությունը, ապա հասարակության վերափոխումը ազգայնական նման գաղափարախոսությամբ գործնականում ոչ թե անհավանական է, այլ այն կարող է դառնալ բռնության ու քաոսի, սոցիալական ցնցումների և պետականության կործանման պատճառ:

Այս առումով հայոց ողբերգությունների ու պարտությունների հիմնական պատճառներից է նաև այն, որ դարերի հոլովությամբ հայոց համար ճակատագրական պահերին հայոց ընտրանին չի կարողացել «արթնացնել» և իր հետևից տանել «ոչընտրանուն»: Այդ ընտրանին լինելով անինքնաճանաչ, էրբեմն անվճռական, պատկերացում չունենալով ոչ իր կարողությունների և ոչ էլ ժողովրդի տրամադրությունների ու ցանկությունների մասին, հաճախ փորձել է անիրատեսական, ռոմանտիկական կամ իռացիոնալ, զուտ քարոզչական միջոցներով հասնել նպատակին: Հարդյունս՝ ընտրանին ստիպված գիտակցաբար միայնակ հերոսացել է, իսկ ժողովուրդը բռնել է «կրավորական նահատակության» կամ գաղթի ճանապարհը: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը ոչ միայն չեն հասել իրենց բաղձալի նպատակին, այլև միասին կորցրել են այն, ինչ ունեին մինչև այդ:

Թեև Հ. Ասատրյանի փիլիսոփայական հայացքներում ակնհայտ են վիճահարույց կետերը՝ պայմանավորված էթնիկական հանրությունների կյանքում կենսաբանական տվյալների և բնական միջավայրի ու աշխարհագրական գործոնների դերի բացարձակացմամբ, ազգայինի և սոցիալականի փոխհարաբերության, էթնիկական հանրությունների էվոյուցիայի վերաբերյալ մերձգիտական (առասպելական) պատկերացումներով, ազգայնական գաղափարախոսության միջոցով ազգի վիճակը վերափոխելու երազանքով, այդուհանդերձ այսօր էլ արդիական է մնում հայրենապաշտ մտածողի թե՛ ցանկություն-տես-

լականը՝ գիտականորեն (պատճառագիտորեն) ուսումնասիրել հայոց պատմությունը, հայոց մտածելակերպի և գործելակերպի (անշուշտ, առանց ցեղի մասին ժամանակավրեպ ու առասպելախառն պատկերացումների) վերլուծության և իմաստավորման հիման վրա մշակել հայոց աշխարհատեսության, պատմափիլիսոփայության և հայոց հոգեբարոյական նկարագրի մասին գիտական հայեցակարգեր, և թե՛ հորդորը՝ մարտահրավերներին դիմակայելու, դժվարությունները հաղթահարելու և հայկականությունը պահպանելու համար հարկավոր է համախմբվել համազգային նպատակի շուրջը և առաջնորդվել ազգային արժեքներով ու ավանդույթներով:

СЕЙРАН ЗАКАРЯН – *Философские основы идеологии Айк Асатрян*. – Айк Асатрян (1900-1956) – философ, национальный деятель, соучредитель движения «Таронаканутюн» (Таронство), – один из видных деятелей армянской философии первой половины XX века, который использовал философию для обоснования своей национальной идеологии. В статье представлены следующие теоретико-философские положения, лежащие в основе идеологии Асатряна: а) он рассматривает коренные вопросы прошлого, настоящего и будущего армянской нации через призму социально-биологического направления примордиалистской теории этнологии, б) он также биологизирует познавательный процесс, рассматривая его как биологическое явление, механизм приспособления к окружающей среде, и рассматривает истину как инструмент для достижения успеха, в) Противопоставляя научному пониманию исторического развития этнических общностей, он создает мифический образ рода, в котором род рассматривается как «причина и основа существования нации и народа», причем в формировании родоплеменного характера он абсолютизирует не только наследственные данные, но и роль природной среды, г) признает существование мифического «национального духа», который наследуется через «кровь», и в духе действует воля Божия, и вообще «воздействие духа придает смысл всякому явлению природы и событиям истории», д) на основе историко-философского материала анализируя исторический путь армян и психо-морального облик армян, делая глубокие выводы, он считает субъективные факторы основной причиной армянских неудач и трагедий. Для выхода из создавшейся сложной ситуации предлагается использовать национальную идеологию для исправления дефектов идентичности и преобразования «испорченной» природы нации. Если отбросить устаревшие и мифические представления о расе, духе и т. д., то можно сказать, что его много идей и следующий призыв остается актуальным и сегодня: чтобы противостоять современным вызовам, преодолеть трудности и сохранить национальную идентичность, необходимо объединиться вокруг национальной цели и опираться на национальные ценности.

Ключевые слова: Айк Асатрян, Гарегин Нжде, цехакронутюн, таронаканутюн, философия, националистическая идеология, этнические общности, национальный дух, национальная идентичность

SEYRAN ZAKARYAN – *Philosophical Foundations of Hayk Asatryan's Ideology*. – Hayk Asatryan (1900-1956), a philosopher, national figure, co-founder of the Taronakanutyun (Taron Nationalist) movement, is one of the prominent figures of Armenian philosophy of the first half of the XX century, who excellently uses philosophy to justify his nationalist ideology. The article presents the following theoretical-philosophical propositions underlying Asatryan's ideology: a) he considers the vital questions of the past, present and future of the Armenian nation through the lens of the socio-biological direction of the primordialist theory of ethnology, b) he also biologizes

the cognitive process, viewing it as biological a phenomenon, a mechanism of adaptation to the environment, and sees the truth as a tool for success, c) Opposing the scientific understanding of the historical development of ethnic communities, he creates a mythical image of the tribe, in which the tribe is considered "the cause and basis of the existence of the nation and the people", moreover, in the formation of the tribal nature, he absolutizes not only hereditary data, but also the role of the natural environment, d) accepts the existence of a mythical "national spirit", which is inherited through "blood", and the will of God works in the spirit, and in general, "the influence of the spirit gives meaning to every phenomenon of nature and the events of history", e) analyzing the Armenian historical process and Armenian identity based on historical-philosophical material, making deep conclusions, he considers subjective factors to be the main cause of Armenian failures and tragedies. In order to get out of the created difficult situation, it is proposed to use the nationalist ideology to correct the defects of the identity and transform the "depraved" nature of the nation. If we ignore the outdated and mythical notions about race, spirit, etc., we can say that his lots of ideas and following exhortation remains relevant today: in order to face modern challenges, overcome difficulties and preserve national identity, it is necessary to unite around a national goal and rely on national values.

Key words: *Hayk Asatryan, Garegin Nzhdeh, Tseghakronutyun, Taronakanutyun, philosophy, nationalist ideology, ethnic communities, national spirit, national identity*